

INGLIZ – O‘ZBEK TARJIMADA IDIOMALAR VA MADANIY REALIYALARNI TARJIMA QILISH STRATEGIYALARI: MATNGA ASOSLANGAN TAHLIL

To'laganov Husniddin Mengaliyevich

Termiz davlat universiteti

Xorijiy filologiya fakulteti talabasi

Khusniddinbek7703@gmail.com

Ramazonov Shohruh Nusratillo o'g'li

Termiz davlat universiteti

Ingliz tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

rshakhrookh@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz tilidagi idiomalar hamda madaniy realiyalarni o'zbek tiliga tarjima qilishda qo'llanadigan asosiy strategiyalar (so'zma-so'z tarjima, funksional ekvivalent, moslashtirish/adaptatsiya, izohli tarjima, kompensatsiya va ixtiyoriy qisqartirish) korpusga asoslangan yondashuv orqali tahlil qilinadi. Tadqiqot materiali sifatida motivatsion-adabiy uslubdagi asarlardan tuzilgan kichik parallel korpus tanlanib, undagi 60 ta birlik belgilandi. Har bir birlik bo'yicha tarjima usuli, semantik yo'qotish yoki boyish, hamda o'quvchi uchun tushunarlilik darajasi mezonlari qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, idiomalar tarjimasida funksional ekvivalent va moslashtirish strategiyalari ko'proq samarali bo'lib, realiyalar uchun izohli tarjima va transkripsiya + izoh kombinatsiyasi ma'no aniqligini oshiradi. Maqola tarjimonlarga uslubiy rang, pragmatik ta'sir va milliy koloritni saqlash bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Abstract

This article investigates how English idioms and culture-bound realia are rendered in Uzbek translations and which strategies best preserve meaning, pragmatic effect, and stylistic color. A small English-Uzbek parallel corpus was compiled from

motivational and narrative texts and annotated for 60 units (35 idioms, 25 realia). Each unit was evaluated according to translation strategy (literal rendering, functional equivalent, adaptation, explicitation/glossing, compensation, omission), semantic shift (loss, gain, or neutral transfer), and reader-oriented clarity. The results indicate that idioms are most successfully translated through functional equivalence and culturally motivated adaptation, whereas realia often require a combined solution (transliteration/transcription plus brief gloss) to maintain cultural specificity without sacrificing comprehension. The study argues that a strategy-driven approach supported by corpus evidence helps translators balance fidelity and naturalness, and it offers practical guidelines for selecting solutions under constraints of genre, audience, and communicative purpose.

Keywords: English–Uzbek translation, idiom, realia, functional equivalence, adaptation, explicitation, compensation, corpus-based analysis, pragmatic effect, cultural specificity.

KIRISH

Tarjima jarayonida eng ko‘p qiyinchilik tug‘diradigan birliklardan ikkitasi — idioma va madaniy realiyalardir. Idiomalar ko‘pincha ko‘chma ma‘no, obrazlilik va pragmatik ta’sirga ega bo‘lib, ularni so‘zma-so‘z ko‘chirish mazmunni buzishi mumkin. Realialar esa muayyan xalqning turmush tarzi, tarixiy tajribasi, ijtimoiy institutlari yoki kundalik madaniyatiga xos bo‘lgan birliklar bo‘lib, qabul qiluvchi til va madaniyatda bevosita ekvivalentga ega bo‘lmasligi bilan ajralib turadi.

Ingliz–o‘zbek tarjima amaliyotida bu birliklar ayniqsa ommabop (motivatsion) adabiyot, badiiy nasr, publitsistika hamda media matnlarida tez-tez uchraydi. Tarjimon bir tomondan matnning “milliy kolorit”ini saqlashi, ikkinchi tomondan esa o‘quvchi uchun tabiiy va tushunarli matn yaratishi kerak. Shu sababli strategiya tanlash masalasi (qaysi holatda so‘zma-so‘z, qaysi holatda moslashtirish yoki izohli tarjima) ilmiy-amaliy ahamiyatga ega [1].

Mazkur maqolaning maqsadi — ingliz tilidagi idiomalar va realiyalarni o‘zbekchaga tarjima qilishda qo‘llanayotgan strategiyalarni korpus ma’lumotlari asosida aniqlash, ularning samaradorligini mezonlar orqali baholash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot savollari quyidagicha: (1) EN–UZ tarjimada idiomalar ko‘proq qaysi strategiyalar bilan beriladi? (2) Realialar uchun qaysi kombinatsion yechimlar ma’no aniqligini oshiradi? (3) Qaysi holatlarda semantik yo‘qotish kuzatiladi va uni qanday kompensatsiya qilish mumkin?

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tarjima nazariyasida ekvivalentlik tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Nida dinamik ekvivalentlik orqali qabul qiluvchi auditoriyadagi ta’sirni markazga qo‘yadi [2]. Newmark esa semantik va kommunikativ tarjima farqini ta’kidlab, janr hamda auditoriya omili strategiya tanlashda hal qiluvchi ekanini ko‘rsatadi [3]. Baker idiomalar tarjimasida ekvivalent topish, parafraz qilish yoki kompensatsiya kabi yo‘llarni ajratadi [4].

Madaniy realialar tarjimasida esa transkripsiya, kalkalash, izohlash, generiklashtirish (umumlashtirish) va moslashtirish (cultural substitution) kabi usullar keng muhokama qilingan [5]. House, Toury va boshqa tadqiqotchilar matnning funksiyasi, normativ talablari va tarjima “norma”lari bilan bog‘liq yondashuvlarni ilgari suradilar [6]. Ushbu nazariy qarashlar EN–UZ juftligida ham dolzarbligicha qolmoqda, chunki ikki til va madaniyat o‘rtasida obraz, konnotatsiya va pragmatika ko‘chishi har doim ham bevosita amalga oshmaydi.

Metodologiya. Tadqiqot uchun kichik parallel korpus tuzildi: motivatsion-adabiy va publitsistik matnlardan olingan inglizcha segmentlar va ularning mavjud o‘zbekcha tarjimalari jamlandi (umumiy hajm: taxminan 12–15 ming so‘z). Korpusdan 60 ta birlik tanlandi: 35 ta idioma va 25 ta realiya. Har bir birlik quyidagi mezonlar bo‘yicha kodlandi: (a) strategiya turi; (b) semantik siljish (yo‘qotish/boyish/neytral); (c) pragmatik ta’sir saqlanishi (yuqori/o‘rta/past); (d) tushunarliklik (o‘quvchi uchun) darajasi. Kodlash ishonchliligini oshirish uchun 10 ta birlik qayta kodlanib, moslik tekshirildi (oddiy kelishuv foizi).

Jadval 1. Tadqiqotda qoʻllangan asosiy strategiyalar

Strategiya	Izoh	Qachon ishlatiladi?
Soʻzma-soʻz (literal)	Strukturani maksimal saqlab, bevosita koʻchirish.	Obraz ikki tilda ham tabiiy boʻlsa yoki terminologik birliklarda.
Funksional ekvivalent	Taʼsiri oʻzbekcha ibora/idioma topish.	Idiomalar va frazeologizmlarda tabiiylik muhim boʻlganda.
Adaptatsiya	Madaniy moslashtirish; oʻquvchiga tanish almashtirish.	Realiya yoki idiomani bevosita tushunish qiyin boʻlsa.
Izohli tarjima (explicitation)	Qisqa izoh, qoʻshimcha soʻz yoki gloss qoʻshish.	Realiyada milliy koloritni saqlash kerak boʻlsa.
Kompensatsiya	Yoʻqotilgan boshqa joyda tiklash.	Uslubiy rangni saqlash zarur boʻlganda.
Omission	Birlikni qoldirish yoki qilish.	Matn hajmi maʼno cheklangan, markaziy boʻlmasa.

NATIJALAR

Korpus tahlili shuni koʻrsatdiki, idiomalar tarjimasida eng koʻp uchragan strategiya — funksional ekvivalent (35 birlikning 16 tasi, yaʼni 45,7%). Ikkinchi oʻrinda adaptatsiya (10 ta, 28,6%), uchinchi oʻrinda parafraz/izohli tarjima (6 ta, 17,1%) turadi. Soʻzma-soʻz yechimlar nisbatan kam (3 ta, 8,6%) boʻlib, asosan ikki tilda ham umumiy obraz mavjud boʻlgan holatlarda kuzatildi.

Realiyalar tarjimasida esa izohli tarjima va “transkripsiya + izoh” kombinatsiyasi yetakchi bo‘ldi (25 birlikning 12 tasi, 48%). Keyingi o‘rinlarda umumlashtirish (6 ta, 24%) va madaniy moslashtirish (5 ta, 20%) qayd etildi. To‘liq so‘zma-so‘z ko‘chirish 2 ta misolda (8%) uchradi, biroq bu yechimlar o‘quvchi tushunarli bo‘yicha past baho oldi.

Pragmatik ta’sirni saqlash mezoniga ko‘ra, idiomalarda funksional ekvivalent va adaptatsiya “yuqori” natijalarni berdi; realiyalarda esa izohli tarjima ma’no aniqligini oshirgan bo‘lsa-da, matnning ritmi va silliqqligini biroz pasaytirishi mumkinligi aniqlandi.

Jadval 2. Idiomalar tarjimasida strategiya namunalari

Inglizcha	Kontekst	O‘zbekcha	Strategiya
birlik	ma’nosi	yechim	
to hit the nail on the head	to‘g‘ri topmoq, aniq aytmoq	gapning tomirini topmoq	Funksional ekvivalent
spill the beans	sirni oshkor qilmoq	sirni ochib qo‘ymoq	Funksional ekvivalent
a blessing in disguise	yomon ko‘ringan narsa foydaga chiqishi	yomonning yaxshilik bor	Adaptatsiya
on the same page	bir fikrda bo‘lish	bir to‘xtamga kelmoq	Parafraz/ekvivalent
break the ice	suhbatni boshlashdagi sovuqlikni yo‘qotish	muzni eritmoq (muloqotni ochmoq)	Kompensatsiya + qisman literal

MUHOKAMA

Idiomalar bo'yicha natijalar nazariy qarashlar bilan mos tushadi: frazeologik birliklarning pragmatik ta'siri ko'pincha bevosita leksik ma'noga emas, balki obraz va konnotatsiyaga tayanadi. Shuning uchun ham so'zma-so'z tarjima ko'p hollarda "g'alati" yoki sun'iy eshitiladi. Funksional ekvivalent topilgan vaziyatlarda esa o'quvchi matnni tabiiy qabul qiladi, muallifning ohangi va baholovchi munosabati saqlanadi [4].

Biroq funksional ekvivalent har doim ham mavjud emas. Ayniqsa zamonaviy inglizcha idiomalarda (slang, internet iboralari) yoki professional muhitga xos frazeologizmlarda tarjimon adaptatsiya yoki parafrazga murojaat qiladi. Bu yerda asosiy risk — "ma'no boyishi" yoki "ma'no yo'qotishi"dir: parafraz aniqlikni oshiradi, ammo obrazlilikni pasaytiradi. Shu sababli kompensatsiya strategiyasi muhim: masalan, obrazni yo'qotgan joyda keyingi gapda emotsional-bo'yoqli birlik qo'shish orqali umumiy uslubiy balans tiklanadi.

Realizmlar tarjimasida esa muammo ikki qavatli: (1) referent (narsa/hodisa) o'zbek o'quvchisi uchun notanish bo'lishi; (2) realiyaning milliy kolorit va intertekstual "signallari"ni yo'qotmaslik zarurati. Natijalar shuni ko'rsatdiki, "transkripsiya + izoh" yechimi ko'pincha optimal: nomni saqlaydi (madaniy iz), bir vaqtning o'zida minimal gloss bilan tushunishni ta'minlaydi. Biroq gloss haddan ortsa, matnning oqimi buziladi. Shuning uchun izohning hajmi janr va auditoriyaga mos tanlanishi kerak [3].

Amaliy nuqtayi nazardan, EN–UZ tarjimada strategiya tanlashni uch bosqichli model sifatida ko'rish mumkin: (1) birlik turi (idioma/realiya/termin); (2) kommunikativ vazifa (kulgi, baholash, motivatsiya, axborot); (3) auditoriya kompetensiyasi (umumiy o'quvchi vs. mutaxassis). Ushbu model tarjimonni tasodifiy yechimlardan ko'ra izchil qaror qabul qilishga olib keladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ingliz tilidagi idiomalarni o'zbekchaga tarjima qilishda funksional ekvivalent va adaptatsiya eng samarali strategiyalar sifatida namoyon bo'ldi. Realizmlar uchun esa izohli tarjima, ayniqsa transkripsiya + qisqa

gloss kombinatsiyasi ma'no aniqligi va madaniy rangni birgalikda saqlashga yordam beradi.

Shuningdek, soʻzma-soʻz yechimlar faqat ikki madaniyatda ham bir xil yoki juda yaqin obraz mavjud boʻlganda oʻzini oqlaydi. Aks holda, pragmatik taʼsir pasayadi va oʻquvchi notoʻgʻri talqin qilishi mumkin. Maqola tarjimonlar uchun strategiya tanlashda korpusga asoslangan tahlil va mezonli baholash yondashuvini tavsiya etadi.

Kelgusida tadqiqotni kengroq korpus va turli janrlar (media, akademik, subtitrlar, marketing) kesimida davom ettirish, shuningdek oʻquvchi qabulini (reader reception) tajribalar orqali oʻlchash maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI (REFERENCES)

1. Vinay J.-P., Darbelnet J. Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. Amsterdam: John Benjamins, 1995.
2. Nida E.A., Taber C.R. The Theory and Practice of Translation. Leiden: Brill, 1969.
3. Newmark P. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall, 1988.
4. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London/New York: Routledge, 2018.
5. Davies E.E. A Goblin or a Dirty Nose? The Treatment of Culture-Specific References in Translations of the Harry Potter Books. The Translator, 2003.
6. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. London/New York: Routledge, 2015.
7. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam: John Benjamins, 2012.
8. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. Oxford: Oxford University Press, 1965.
9. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. London/New York: Routledge, 2016.
10. Gambier Y., van Doorslaer L. (Eds.). Handbook of Translation Studies. Amsterdam: John Benjamins, 2010–2013.